

STIHIJA TRŽIŠTA U KULTURI I SLOBODA STVARALAŠTVA

Sadašnje stanje i perspektive razvoja kulture

Analitičari društvenih odnosa ističu da su razvoju našeg društva u proteklom periodu mnogo doprinele društvene delatnosti a među njima i kultura. Doprinos kulture posebno je izražen kroz svestran razvoj ličnosti radnog čoveka kao proizvođača i samoupravljača i kroz razvoj humanističkih ciljeva društva. Kao i druge društvene delatnosti, i razvoj kulture odvijao se bez mnogo planskog i bez uvažavanja ekonomskih zakonitosti, uz spontan razvoj i ekspanziju u raznim oblastima kulture. Rezultati u kulturi pre svega su se izražavali u kvantitativnom smislu, a zadovoljavanje kulturnih potreba, čije su granice teško sagledive, bio je jedan od osnovnih ciljeva kulturnog razvoja. Materijalne mogućnosti društva nisu bitnije uslovljavale i ograničavale ekspanziju kulture. Iako u periodima izrazitog ekonomskog siromaštva beležimo znatne rezultate naročito u jačanju materijalnog razvoja kulture. Danas u mnogim ekonomsko siromašnim sredinama srećemo slučajeve znatnih materijalnih ulaganja u kulturu, dok u drugim, koje su ekonomski razvijenije i materijalno bogatije takvih ulaganja nema. Pažljiva analiza dosadašnjih tokova kulture ukazuje na širinu njenog razvoja, na brojnost institucija i na druge kvantitativne pokazatelje, ali i na nedostatak kvaliteta i efikasnosti delovanja naročito radi zadovoljavanja potreba udruženog rada. Na primer, analiza posetilaca pozorišnih, muzičkih i likovnih delatnosti u radničkim i narodnim univerzitetima, institucija koje su osnivane pre svega radi zadovoljavanja po-

---

treba radnika iz materijalne proizvodnje, pokazuje da je među njima manje od 3% radnika iz udruženog rada materijalne proizvodnje. Posebici ovih institucija su ljudi koji i inače idu u pozorišta, na likovne izložbe ili muzičke priredbe.

Jedna od karakteristika mnogih modela društvenog razvoja u svetu je da se sa porastom narodnog dohotka povećava i udeo sredstava organizacija društvenih delatnosti u narodnom dohotku. Kod nas je proces tekao suprotno. Sa porastom narodnog dohotka smanjivano je učešće društvenih delatnosti (i kulture) u narodnom dohotku i to na svim nivoima — od opštine do Republike. U 1982. godini učešće sredstava organizacija kulture u narodnom dohotku u Jugoslaviji bilo je na nivou 1970. godine a krajem tekućeg srednjoročnog plana (1985. godine) očekuje se dalje smanjenje ovog učešća, tako da ćemo se naći na nivou učešća kulture u narodnom dohotku od pre 20 godina. Ističemo i podatak da se učešće zakonskih obaveza (poreza i doprinosa pre svega) u ostvarenom dohotku društvenih delatnosti iz godine u godinu povećava (1978. godine 26,5%; 1981. — 27,6%). Učešće materijalnih troškova u ukupnim prihodima kulture takođe se stalno povećava i nema izgleda da se ova tendencija zaustavi. Proteklih godina učešće materijalnih troškova u ukupnom prihodu kulture iznosilo je blizu 39%. Već nekoliko godina lični dohoci radnika zaposlenih u kulturi nominalno rastu sporije od ličnih dohodaka u privredi, mada njihova realna vrednost znatno opada i pored izvesnog rasta. Uprkos svim ovim brojnim nepovoljnim činjenicama i tendencijama radnici u kulturi uspevali su da održe proporcije raspodele čistog dohotka odvajajući znatna sredstva za proširenje materijalne osnove rada i za druge fondove. Poslednjih godina oko 19% čistog dohotka izdvajale su organizacije u kulturi za proširenje materijalne osnove rada. To ukazuje na maksimalno razumevanje materijalne situacije društva od strane radnika zaposlenih u kulturi. Činjenica je da je kultura delatnost u kojoj je najniži procenat sredstava, u odnosu na sve druge društvene delatnosti, koja se stiču i raspodeljuju u okviru i preko samoupravnih interesnih zajednica. U 1982. godini u samoupravnim zajednicama kulture u Srbiji bilo je svega oko 20% od ukupno ostvarenih prihoda kulture. U obrazovanju taj procenat je preko 70%. Sva ostala sredstva ukupnih prihoda kulture ostvarena su slobodnom razmenom rada u tzv. tržišnim odnosima.

Mere ekonomske stabilizacije preduzete radi poboljšanja stanja u privredi, koje su prouzrokovale mnoge od iznetih elemenata materijalnog stanja u kulturi, uticale su destabilizacijski na kulturu. I dosad teške materijalne prilike u kulturi, merama privredne stabilizacije, znatno su pogoršane. Očigledno je da je stav o društvenim delatnostima (pa i kulturi) kao isključivoj potrošnji

koja opterećuje privredu, prouzrokovao niz administrativnih intervencija društva i dao negativne materijalne efekte u kulturi. Da li je time bar poboljšano stanje u privredi? Iz pokazatelja materijalnog stanja u privredi vidimo da bitnijih pozitivnih promena u celini gledano ni tu nema. Smatramo da to i nije bilo moguće jer su sredstva samoupravnih interesnih zajednica kulture, koja se formiraju doprinosom iz ličnih dohodaka zaposlenih veoma mala, tako da i nisu bitnije opterećivala privredu. Primera radi, svaki zaposleni radnik u SR Srbiji odvaja mesečno oko 80 do 100 dinara po osnovu doprinosa za kulturu. Ako imamo na umu da jedan deo tih sredstava ima karakter transfera i ne ostaje u dohotku kulture, onda se može zaključiti da je zaista reč o malim sredstvima. Šta se onda postiglo primenom mera privredne stabilizacije u oblasti kulture? O efektima ovih mera moraju se napraviti detaljne analize, ali očigledna je nužnost zaokreta u odnosu na sadašnje stanje i preduzimanje mera koje će poboljšati stanje ili u privredi ili u kulturi ili u obema delatnostima. Ovako, pogoršanje materijalnih prilika u privredi i u kulturi, posle preduzetih mera privredne stabilizacije, jasno ukazuje na njihovu dalju neodrživost.

U kom se pravcu može delovati u ovakvim prilikama u društvu u celini i u kulturi posebno?

Pre svega mora se shvatiti da je kultura uslov i činilac unapređivanja društvenih odnosa pa i razvoja same proizvodnje. Stalno ograničavanje sredstava kulture, jer je ona potrošnja, što je dosad bilo prisutno, ne može više da se prihvatiti kao načelan stav iz koga proizlaze sve druge konkretne mere ograničavanja potrošnje, tj. razvoja kulture. Mere ekonomske politike koje se odnose na kulturu a iskazane su pre svega u intervencijama administrativnog karaktera moraju se svesti na minimum ili u potpunosti ukinuti. Zbog ovih mera sada su ozbiljno ugroženi samoupravni društveno-ekonomski odnosi u kulturi. Praktično, njima su ozbiljno sužene mogućnosti organizacijama u kulturi da stiču dohodak zavisno od rezultata i kvaliteta svoga rada. Onemogućen je i dalji razvoj upravljanja u kulturi. Elementi samoupravnog, administrativnog, tržišnog veoma često i proizvoljnog i improvizovanog, sadašnja sa karakteristika upravljanja razvojem kulture. Takvo stanje, ukoliko bi se produžilo, može da stvori ozbiljne posledice i da unazadi razvoj društvenih i ekonomskih odnosa više nego što to može da učini materijalno siromaštvo. Materijalne prilike mogu se privrednim usponom društva relativno brzo poboljšati; unazađeno stanje u samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima, godinama, pa i decenijama, davaće negativne efekte.

Ciljevi dugoročnog programa stabilizacije ne mogu se uspešno ostvariti bez udela kulture, jer je našem društvu za ostvarivanje ovih ciljeva po-

treban kulturni i obrazovan radnik. Razvojem kulture stvoriće se uslovi za povećanje proizvodnosti rada i dohotka. Humane, etičke i kulturne vrednosti svakog čoveka osnova su za dalji društveni i privredni napredak. Otuda, sa stanovišta dugoročnog razvoja moramo računati da je neophodan zaokret u smislu postepenog povećanja udela kulture u ukupnim društvenim sredstvima.

Unapređivanje oblika samoupravnog interesnog organizovanja i odlučivanja u kulturi je trajan zadatak koji ovom prilikom treba istaći. Društvenim merama i ponašanjem svih subjekata kulture moraju jačati samoupravne pozicije udruženog rada uz dalje razvijanje samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Usklađivanje razvoja kulture sa materijalnim mogućnostima prvorazredan je zadatak. Širok, ekstenzivni razvoj mora se zameniti intenzivnim, kvalitetnim i efikasnim razvojem delatnosti kulture. U vreme ograničenih materijalnih mogućnosti — a to je sigurno period do 1985. godine a možda i narednih godina — treba vršiti selekciju u razvoju kulture, odvajanjem najznačajnijih aktivnosti i delatnosti od onoga što se može odložiti i što bitnije neće ugroziti razvoj kulture. Unutar same kulture treba stvarati odnose kako bi radnici u delatnosti kulture bili stimulisani na što direktnije programsko usmeravanje prema stvarnim potrebama udruženog rada, na racionalno i efikasno obavljanje svoje delatnosti, na povećanje produktivnosti i kvaliteta usluga, na što ekonomičnije korišćenje sredstava opreme i drugih kapaciteta, na štednju energije i materijala i udruživanje rada sa drugim srodnim organizacijama. Ovim, kao i nizom drugih mera, ne može se obezbediti ubrzan razvoj kulturnih delatnosti, jer usporen privredni i društveni razvoj zbog ekonomskih teškoća to ne omogućuje. Međutim, može se zaustaviti naglo siromašenje materijalnog stanja kulture i što je važnije, sprečiti opadanje dostignutog nivoa razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u kulturi.

Stihija tržišta u kulturi i njen uticaj na slobodu stvaralaštva

U Srbiji, a praktično najvećim delom u Beogradu, prema podacima o članstvu udruženja umetnika, deluje oko 9.000 radnika koji se bave estradnom umetnošću, 750 koji se bave filmskom umetnošću, 2.160 likovnim umetnostima, 2.700 muzičkom umetnošću, oko 3.000 je književnika, književnih i stručnih prevodilaca i oko 1.300 umetnika raznih profila koji su vezani za pozorišnu umetnost. Oko 19.000 radnika u kulturi*) bavi se

*) Broj nije moguće tačno utvrditi jer ima umetnika koji su u isto vreme članovi nekoliko umetničkih udruženja.

na različite načine umetnošću. Proporcionalno broju stanovnika sigurno smo u vrhu liste zemalja sa brojem kulturnih radnika u statusu umetnika. Na svakog zaposlenog u kulturi u Beogradu dolazi 1,5 radnik koji se bavi umetnošću a član je odgovarajućeg udruženja.

Svi ovi radnici pozivajući se na pravo na rad očekuju i zahtevaju da im se organizuju koncerti, snimaju ploče, prave filmovi, priređuju izložbe, otkupljuju slike i skulpture, štampaju knjige, prikazuju dramske premijere, itd. Taj pritisak sve više daje rezultate koji se izražavaju kroz poplavu priredbi raznih vrsta i žanrova, kroz veliki broj izložbi, kroz gomile novih izdanja knjiga, kroz veliki broj gramofonskih ploča, kasete, filmova, itd. Uvrezilo se shvatanje da je istinska sloboda stvaralaštva u tome što sve napisano valja i objaviti, sve komponovano i ispevati i snimiti, sve naslikano izložiti i otkupiti, itd. Kad god neku od umetničkih manifestacija nije moguće organizovati, oštre kritike upućuju se na račun društva koje nema razumevanja i para za umetnost i stvaralaštvo svih profila. Istina, Savez komunista se u svim slučajevima ne proziva kao krivac. To biva samo ako se nastoji da se nešto kritikuje iz idejnih razloga. Niko se dosad od strane samih umetnika i umetničkih udruženja, kao i drugih društvenih činilaca, nije ozbiljnije bavio ovim problemima koji uzimaju sve veće razmere i prete da ozbiljno ugroze istinsko stvaralaštvo i njegovu slobodu. Jer, ako naša društvena zajednica, kao i svaka druga u svetu, ima ograničene materijalne mogućnosti, onda se jedan te isti kolač deli na sve manje i tanje komade, tako da će konačno ti komadi biti mali i nedovoljni da se njima zadovolje svi zainteresovani. U tom slučaju biće svi nezadovoljni i oni koji s pravom pretenduju na društvena sredstva i oni koji bez ikakvog razloga traže deo materijalnih sredstava. Postoji prirodna granica do koje se ova pojava može da širi i razvija. Nakon toga nastaju ozbiljni, negativni efekti u razvoju umetnosti i kulture društva u kojoj se ona zbiva. Nastaje sivilo, ukus osrednjosti se širi, ne razlikuju se prave od lažnih vrednosti. Čini se da smo ozbiljno zakoračili u tom pravcu i da je potrebno pažljivom analizom u različitim oblastima umetnosti ukazati na ovu pojavu, dokumentovati je i preduzeti mere da se njeno širenje onemogući. Razumljivo je da se u umetnosti ne mogu da pojavljuju samo genijalna dela i da jednu stvaralačku pojavu i ličnost mora da prate i oni tzv. epigoni. Međutim, ipak je to nešto drugo od starija u kome se sve više nalazi naša kultura.

U 1982. godini u Srbiji van autonomnih pokrajina oko 40 radnih organizacija bavilo se izdavačkom delatnošću. Najveći broj je lociran u Beogradu. Toliko izdavačkih radnih organizacija imaju zajedno Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina. Po broju štampanih naslova godišnje

osamdesetih godina Jugoslavija se nalazila na četrnaestom mestu u svetu (12.000). Toliko otprilike godišnje izdaje Francuska, zadovoljavajući potrebe celog frankofonskog područja sa oko 250 miliona stanovnika. Naravno, tiraži ovih izdanja u Francuskoj znatno su veći od naših.

U takvom mnoštvu izdavačkih kuća i kućica kod nas svaki autor ima svoga izdavača. Svako ga ljubomorno čuva i neguje, pa se tako kriterijumi izdavačke i uređivačke politike šire i rastežu bez granica, a svaki pojedinac ili grupa književnika lako ostvaruju uticaj na izdavača i obezbeđuju izdavanje svoje knjige. Prema podacima Republičkog komiteta za kulturu, kojima je obuhvaćeno 32 radne organizacije koje se bave izdavačkom delatnošću, u Srbiji van autonomnih pokrajina u 1981. godini objavljeno je 2.189 naslova domaćih autora, a 1982. godine u 30 radnih organizacija objavljeno je 1.792 knjige domaćih autora. Poslednjih godina, pored izuzetno vrednih pojedinih književnih dela, uglavnom dosad osvedočenih umetnika i pisaca, pojavljuju se i brda knjiga raznih vrsta: od zbirki pesama, pripovedaka i romana do memoarske literature koja ozbiljno pretenduje da ispravlja istorijsku istinu, posebno kad je reč o revoluciji i NOB-u, ali i da zauzme mesto na policama svake biblioteke.

Neki urednici umesto da savesno čitaju rukopise i izoštranim kriterijumima uređuju biblioteke pojedinih izdanja, uglavnom su orijentisani na sopstvene knjige svih mogućih žanrova koje pišu i objavljuju kod drugih, ali i u sopstvenoj izdavačkoj kući. Samo od naslova knjiga urednika u izdavačkim kućama može se popuniti jedna osrednja biblioteka. Velika društvena sredstva angažuju se za ovakvu izdavačku produkciju. Prave umetničke vrednosti dobijaju umanjen i reklamni prostor i materijalna sredstva za izdavanje svega onog što je neophodno štampati uz njih. Tiraži vrednih knjiga i onih koje to nisu skoro su isti. Ponovljena izdanja značajnih i rasprodatih knjiga priznatih pisaca retka su jer za to nema para. Dirnuti u ovaj problem svakako da nije zahvalno. Mnogi zato nerado o tome govore a kamoli povlače poteze sprečavajući tu masovnu hiperprodukciju knjiga. Bilo bi vreme da sami književnici i njihova udruženja uoče ovu opasnost, da izdavači shvate da štampanjem i objavljivanjem knjiga bez ozbiljnih i strogih kriterija čine lošu uslugu upravo tim piscima i njihovim delima. Izdavači izjavljuju da nema iole pismenijeg rukopisa kome nije omogućeno da se štampa. Nema zemlje u svetu koja može da izdrži takvu izdavačku politiku, obezbeđujući dovoljna materijalna sredstva. To je pogotovo onda teško kad naiđu ekonomske teškoće kao što su naše današnje. Zato bi trebalo da se zahteva od urednika, i svih ostalih koji se bave izdavačkom delatnošću, da ne prave kompromise ove vrste. Ovakvom praksom ozbiljno se ugrožava istinska sloboda

stvaralaštva, masovno se stvaraju nezadovoljnici koji će jednoga dana, suočeni s istinom, kriviti društvo koje im je omogućavalo lažni uspeh i koje ih nije na vreme suočilo sa pravim stanjem stvari i istinom. Mi i inače danas imamo ljude koji se bave umetnošću a koji su neposredno posle rata bili raspoređeni na umetničke poslove. Mnogi od njih i danas smatraju da društvo mora da im omogućuje da se i dalje bave umetnošću jer je to isto društvo nekada „po potrebi službe i zadatku Partije” odredilo da oni prave filmove, bave se pozorištem ili slikarstvom, itd. Hoćemo li i od današnjih novih mladih generacija neblagovremenom selekcijom i odbirom pravih od lažnih vrednosti stvarati nove nezadovoljnike i ljude koji će krivicu za svoj umetnički poraz upućivati društvu i njegovim institucijama.

Istinsku slobodu stvaralaštva ozbiljno ugrožava stvorena klima u kojoj smo svakodnevno bombardovani hitovima koji to nisu, srebrnim i zlatnim pločama i emisijama koje navodno narod voli i hoće, itd., rečju svim onim što moćni činioci stvaranja društvene klime — štampa, radio, televizija, svakodnevno proizvode a u svemu tome veoma je malo pravih kulturnih i umetničkih vrednosti. Prema podacima Republičkog komiteta za kulturu, u 1981. godini tri proizvođača gramofonskih ploča i kasete, (Radio televizija Beograd, „Diskos” i „Jugodisk”) izdali su 765 svojih izdanja sa nekoliko hiljada melodija od kojih je oko 70% domaćih autora. Ovi isti proizvođači 1982. godine izdali su 644 izdanja sa nekoliko hiljada naslova od kojih su preko 70% domaći autori.

Može li se Savez komunista i kako angažovati na promeni ovog stanja, na većoj propagandi i produkciji nespornih kulturnih i umetničkih vrednosti, na širenju i rasprostiranju vrednih književnih, likovnih, muzičkih, filmskih, pozorišnih i drugih dela. Obično ističemo odgovornost institucija i pojedinaca za uložena materijalna sredstva ako neka knjiga ili časopis, budu zabranjeni, neka predstava bude skinuta sa repertoara. Nikome ne pada na pamet da postavi pitanje odgovornosti za uložena materijalna sredstva za bezbroj bezvrednih knjiga, za premijere koje predstavljaju umetnički promašaj, za časopise u kojima nema šta da se počita, televizijske i radio emisije koje ništa ne govore i prikazuju, itd. Takvih promašaja, na žalost, nije malo. Produkcija ovakvih navodnih kulturnih vrednosti sve više buja. Na istaknutim, ključnim mestima urednika i realizatora ovakvih promašaja nalaze se članovi Saveza komunista. Nikada se nije postavilo pitanje njihove odgovornosti za ovakve promašaje. (To se inače ne čini ni u drugim oblastima društvenog rada pa ni u privredi.) U navedenoj pojavi nije reč samo o „promašenim investicijama”, o ulaganjima u pogrešnom pravcu, nego i ozbiljnom sužavanju prostora za prave stvaraoce, za njihove umetničke rezultate i za stvaranje dru-

štvne klime u kojoj će prave društvene vrednosti doći do punog izražaja, a koje su ovako u drugom planu zatamnjene lažnim sjajem hiperprodukcije navodnih vrednosti i veličina.

Iza svih ovih pojava, u stvari, kroji se veliki „biznis“ u najnegativnijem smislu ove reči. Okreću se i obrću i neradom zarađuju ogromna materijalna sredstva bez većeg uloženog truda a koriste znatna društvena sredstva. Što je najgore ova materijalna sredstva završavaju konačno u džepovima pojedinaca koji nastoje, (a mnogi u tome i uspevaju) da postanu idoli mlade generacije, uzori na koje valja da se mladi ljudi ugledaju. Da bismo stekli sliku o tome kolika su to sredstva iznesimo podatak da su prihodi kulture u Srbiji van autonomnih pokrajina u 1982. godini iznosili ukupno oko 1.050 milijardi starih dinara. U tim sredstvima sredstva SIZ-ova kulture (kroz koje znamo da u najvećoj meri stiču dohodak arhivi, muzeji, biblioteke, pozorišta, zavodi za zaštitu spomenika kulture i drugi) iznose svega 250 milijardi starih dinara. Sva ostala sredstva ostvaruju se direktno na tržištu. Tako izdavači ostvaruju oko 650 milijardi starih dinara, kinematografija oko 80 milijardi a ostali oko 70 milijardi starih dinara. Dakle, oko 800 milijardi starih dinara ostvaruje se tržišnim kupoprodajnim odnosima u kulturi. Društvena pažnja i društveni uticaj dosada uglavnom bio je usmeren samo ka sredstvima i delatnostima koje svoj dohodak ostvaruju kroz SIZ-ove kulture (dakle, sredstvima od 250 milijardi), dok je sve drugo ostajalo van većih društvenih domašaja.

Stihija stvorena u ovim i ovakvim tržišnim odnosima u kulturi koji su kod nas sve razvijeniji i širi, ozbiljno pretili da ugrozi slobodu stvaralaštva, afirmaciju i podršku društva istinskim umetničkim i kulturnim vrednostima i da nanese nesagledive posledice u razvoju kulture i umetnosti u našoj sredini.

Umesto zaključka

Narednih godina, zbog sve većih teškoća ekonomske prirode, treba očekivati dalje smanjivanje sredstava za kulturni razvoj u odnosu na ukupan nacionalni dohodak. Udeo kulture u nacionalnom dohotku vratiće se na odnose koji su postojali od pre dvadesetak godina. Zbog toga se ozbiljno postavlja pitanje racionalnije organizacije kulturnih delatnosti, većih i boljih rezultata rada u kulturi i aktiviranja svih postojećih rezervi. Naporima društva i kulturnih radnika treba nastojati da se održi sadašnji nivo kulturnog razvoja, da se razvijaju samoupravni odnosi i da ne dođe do veće stagnacije u razvoju kulturnog života.

Sistem samoupravnih interesnih zajednica kulture i dalje će se usavršavati i razvijati. Međutim, sredstva interesnih zajednica kulture, u odnosu na ukupna sredstva kojima će kultura da raspolaže, pokazuju tendenciju smanjivanja (sada ova sredstva iznose oko 25% od ukupnih sredstava u kulturi). To znači da će se slobodna razmena rada kroz tržišne odnose sve više razvijati i ostvarivati.

Razvojem tržišnih odnosa u slobodnoj razmeni rada pored svih pozitivnih elemenata (pre svega zbog neposrednog zadovoljavanja stvarnih kulturnih potreba radnih ljudi i građana) sve više dolaze do izražaja i negativne strane tržišta a pre svega opasnost od njegovog stihijnog razvoja. Pošto je reč o veoma značajnim materijalnim sredstvima razni interesi pojedinaca i klanova veoma oštro se izražavaju. Stihija tržišta postaje i prilika za brzo bogaćenje pojedinaca koji uz pomoć masovnih sredstava komunikacije postaju zvezde i izbijaju u vrhove raznih „top-lista”.

Sloboda stvaralaštva u umetnosti načelno je i praktično opredeljenje našeg društva. Tržišni odnosi pogoduju oživotvorenju ovog načela kulturne politike. Međutim, stihija tržišta ozbiljno preti da ugrozi ostvarivanje načela slobode stvaralaštva. Ukoliko se tržišni odnosi u kulturi razvijaju izvan društvenog uvida i uticaja, utoliko će se stihija tržišta sve više razvijati i negativno uticati na slobodu stvaralaštva smanjujući materijalni prostor za razvoj istinskih kulturnih i umetničkih vrednosti.

Savez komunista ima naglašenu obavezu da se i u praksi, a ne samo na nivou deklaracija, zalaže za razvoj odnosa u kulturi koji će doprinesti istinskoj primeni načela o slobodi umetničkog stvaralaštva. Smanjivanjem pojava koje dovede do stihijnog tržišta u kulturi smanjivaće se i različiti oblici zloupotreba i pogrešnog tumačenja principa slobode stvaralaštva u kulturi i umetnosti.